

A REFORMÁCIÓ A RUMÉNEK KÖZÖTT. A HEIDELBERGI KÁTÉ RUMÉN FORDÍTÁSAI.

I.

Fogarasi Istvánnak 1648-ban Gyulafehérvárt kinyomatott kátéja a magyar-rumén művelődési kapcsolatok történetében aligha több szerény közjátéknál, e közjáték háttérében azonban egy egész kornak művelődési, társadalmi és valláspolitikai törekvései huzódnak meg. A reformáció és az ellenreformáció korában vagyunk, vagy a politikai történet síkjáról nézve: az erdélyi fejedelemség korában. Időszakunk mind az erdélyi és az Erdéllyel együttélő föld történetében, mind pedig a magyar-rumén kapcsolatok történetében kerek egésznek mutatkozik. A Királyhágón túli országrész sorában osztozkodott akkoriban az a szűkebb terület is, ahol Fogarasi működött: a lugosi és karánsebesi kerület, amelyet a porta még 1554-ben adott át Petrovich Péternek. Ez a kerület éppen annak a Barcsay Ákosnak fejedelemségével egyidőben vált erdélyi területből hódoltsággá,¹ aki, mint Lugos és Karánsebes főbánja, a káté kiadásában támogatta volt Fogarasit.

Nem célunk, hogy ezúttal az erdélyi rumén egyház megreformálásának történetét fejtegyessük. Ezt a munkát egy részletező monográfia keretében JUHÁSZ István végezte el.² Megelégedhetünk tehát néhány röviden vázolt mozzanat felelevenítésével. Az 1566-ban megtartott tordai országgyűlés óta, amely már közügyet látott a rumének között megszervezendő egyházi misszióban, nagyszámú országgyűlési végzés és fejedelmi rendelkezés bizonyítja, hogy János Zsigmondtól kezdve egészen Apafi Mihályig Erdély protestáns fejedelmei, főurai és nemesei állandóan istápolták rumén alattvalóik vallási, erkölcsi, művelődési és társadalmi fel-emelésének ügyét. A nyugateurópai műveltség magyar formák szerinti terjesztésének missziós munkáját végző magyarság, mely már a középkor utolsó századaiban is oly sokat tett volt a görög-keleti egyház híveiként az Alduna vidékének északi tájaira bevándorolt ruménekért, a reformáció szellemének továbbsugárzásával újabb bizonyítékát nyújtotta felelősségtudatának és a Kárpátmedencét kitöltő elhivatottságának. Az a politikai és állami keret, amely a reformációt közvetíti a rumének felé, az erdélyi fejedelemség volt, élén tulnyomóan kálvinista fejedelmekkel, akik minden

¹ Vö. LUKINICH Imre, Erdély területi változásai. Budapest, 1918. 326.

² A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940.

elnemzetietlenítési szándék nélkül, gyakran egyéni áldozatvállalással igyekeztek megvalósítani a valláspolitikai szemléletükből folyó újításokat. Állam és vallás szoros egységéből adódott az a korszerű törekvésük, hogy mindennyelvű alattvalójuk az ő hitükön legyen. „Ha mai gondolkozásunk formáit akarnók ezen dolgokra alkalmazni“ — írja SZEKFÜ Gyula — „és feltennők, hogy a magyarok és a szászok asszimiláló törekvései nemzeti-ségi vonatkozásúak voltak, akkor valóban gyengeelméjűeknek kellene őket nyilvánítanunk, mert hiszen törekvéseik szolgálatában éppen az oláh nyelvnek támogatása volt egyik legfőbb eszközük.“³

Öntudatos, keresztény lelkeké átalakítani azokat a nyomorúságos, vagy sokszor seminő lelki gondozásban nem részesülő s műveletlen pópák 'birbitelésére' utalt ruméneket, akikhez még a görög-keleti vallás szláv köntösbe burkolt igéi sem juthattak el, íme a reformációnak az egyházon keresztül megvalósítandó legfontosabb eszménye. Ennek a nagy népi tömegekre tekintő feladatvállalásnak történeti horderejét aligha kell részleteznünk. Kemény küzdelem indul az evangéliumi hitvilág rovására tenyésző babonák ellen, helyreállítják a profanizált papi tekintélyt, az istentiszteletet érthető nyelven közvetített tartalommal töltik meg, a valláserkölcsei kötelességeik tudatára ébresztett hívek kezébe adják a Szentírást, a zsolnárokat, a kátét s egyéb vallási szövegeket: szertartáskönyveket és prédikációkat, gondoskodnak a ruménség egyházi szervezetének kiépítéséről, megindítják a rumén nyelvű könyvnyomtatást s az irodalmi nyelvvé fejlődés ösvényére vezetik a nehéz feladatokkal vívódó népnyelvet. A 'rác' nyelvet, ahogyan a szebeni WURMLOCH nevezi az ó-egyházi szlávot, így szorítja háttérbe az Isten igéjének hirdetésére kipallérozott oláh nyelv. Lesz belőle, létezése óta először, a liturgia, az egyházi irodalom és az iskolai oktatás nyelve. Már az 1569-iki nagyenyedi oláh zsinat kimondja, hogy a községet oláhuul kell a szentségekre tanítani.

A magyar és rumén szakirodalomban már közhellyé vált annak hangoztatása, hogy az első rumén nyelvű nyomtatvány Erdélyben készült, „ez keresztyénségben vég-szegelet országban“, ahogyan BOD Péter nevezi a nyugati szellemi áramlatoknak századokon át harcos végvárát. A reformáció korának éppen a káté lévén legtöbbet forgatott írása, természetesnek tűnik, hogy már a legelső nyomtatvány is katekizmus, még pedig bizonyára lutheri szellemű káté volt, amely azonban nem maradt ránk.⁴ Biztos fel-

³ HÓMAN—SZEKFÜ, Magyar Történet III, 490.

⁴ Vö. TAMÁS L., Az erdélyi oláhság. Budapest, 1936. 10., továbbá A. SCHULERUS, Luthers Katechismus und Agende in rumänischer Sprache: Korrespondenzblatt f. siebb. Landeskunde XLIV—1921, 57—67; F. MICHAELIS, Der sächsische Ursprung der ersten Druckschriften in rumänischer Sprache: Siebenbürgische Vierteljahrsschrift LX—1937, 273—82, A. ROSETTI, Les catéchismes roumains du XVI. siècle: Romania XLVIII—1922, 321—34. JUHÁSZ I. külön fejezetet szentel a XVI. századi kátének, I. i. m. 35—45 (további irodalmi utalásokkal).

jegyzések bizonyítják egykori létezését s általában azt tartják, hogy 1544-ben jelent meg Szebenben. A XVI. századból ezenkívül még egy másik káté is ismeretes, amelyet *Intrebarea Creștinească* néven ismerünk. Ez utóbbi 1559-ben Brassóban látott napvilágot,⁵ s Nicolae SULICĂ és SULICA Szilárd nézete szerint BATIZI András 1550-ben megjelent kátéjának a fordítása. Ezen a két kátén kívül a XVI. században még több fontos protestáns szellemű rumén nyomtatványt adtak ki, amelyek közül ezúttal, bánásgai vonatkozásai miatt, csak a Geszti Ferenc dévai főkapitány költségén nyomtatott szászvárosi Ószövetséget (Paliia dela Oraștie) említjük.⁶

A reformáció üteme a századforduló táján lankad el, de csak rövid időre. A katolikus Báthori Zsigmondot újból kálvinista fejedelmek követik a fejedelmi trónon, akik újult erővel építik tovább a XVI. században elért eredményeket. Ekkor azonban már megmozdul az ellenreformáció is, amely a ruménnyelvű katekizmus-irodalom terén is felveszi a harcot. Valószínűleg BUITUL György jézustársasági szerzetes fordításáról van szó DOBRONOKI Györgynek, a fordító nagyszombati rendtársának ebben a feljegyzésében: „Accepi a Karan Sebes a nostris patribus catechismum P. Canisii e latino in *linguam Valachicam* imprimendum.“⁷ Bizonyos, hogy CANISIUSnak ez az első kiadása a XVII. század folyamán jelent meg, míg a második (de isznove tiperit)⁸ Kolozsvárott 1703-ban. A XVII. században egyébként még egy katolikus katekizmus lát napvilágot rumén nyelven és cirill betűkkel, amelyről KATONA József *Historia Critica*-ja tesz említést.⁹

A református szellemű román nyomtatványok sora a XVII. században hosszabb pangás után I. Rákóczi György fejedelemsége alatt (1630—1648) indul meg újra. Felvirágzásuknak előzményei Bethlen Gáborra nyúlnak vissza, aki minden elődjét túlszárnyaló, európai méretű valláspolitikai keretében foglalkozik a görög-keleti ruménség kérdésével. A gyulafehérvári nyomda, amely kettőjük közös alkotásának tekinthető, latin és cirill betűs rumén nyomtatványokkal szolgálja a rumén misszió ügyét.¹⁰

A XVII. századi rumén református káték történetének szálai I. Rákóczi György fejedelemségéhez fűződnek. Ez a kor a heidelbergi káté népszerűségének a fénykora. Kétszer is lefordították, először a rumén György pap

⁵ L. erre SULICA SZILÁRD, A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére. Szeged, 1937. 9—10., és JUHÁSZ, i. h.

⁶ „Sua Magnificentia Geszti Franciscus... expensasque contulit, eosque vobis *confratribus Vaiaichis* dono dedit.“ Tordás Mihály püspök enciklikája: VERESS, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. București, 1930. II, 229.

⁷ Vö. BITAY Á., Gheorghe Buitul: Dacor. III, 789—92., továbbá TAMÁS L. i. h. 16, 35.

⁸ VERESS, BRU. I, 152.277. sz. Szerinte lehetséges, hogy a fordítás magyarból készült, bár erről közelebbről nem győződött meg.

⁹ VERESS, BRU. I, 137.253. sz., továbbá TAMÁS, i. h. 16.

¹⁰ Vö. JUHÁSZ i. m.-ben „A gyulafehérvári nyomda“ c. fejezetet (205—15).

Gyulafehérvárt, majd pedig a magyar Fogarasi István. Az elsőnek címe *Otveatünicü*,¹¹ *cartea ce să chiamă Catehismusü*¹² s az első olyan káté, amely egyenesen a fejedelem akaratából (cu voia și cu porunca Domnului creștinescu Racolți Gheorghii, Craful Ardealului, Domnul părților Țărăiei Ungurești și Săcuilor Șpan) készült. A Nagyságos Fejedelem akaratának közvetítője és végrehajtója CSULAI György volt, az udvari lelki pásztor, aki különben a káté kiadásának a költségeit is fedezte a címlap szerint. Utóbbi még azt is jelzi, hogy a fordítás alapjául szolgáló szöveg latin és szláv (s'au întorsu din limbă diečască și slovenească). A szláv forrás emlegetése azonban csak a görög-keleti bizalmatlanság eloszlatását célozza éppúgy mint a szászvárosi Ószövetség esetében, amelynek fordítói HELTAI magyar bibliájára támaszkodtak s mégis arról beszélnek, hogy zsidó, görög és szláv ('szerb') forrásból merítenek. A latin forrás emlegetése sem tulságosan indokolt, mert mint ezt a *limbă diečască* (=deák nyelv) kifejezés is sejteti, sokkal helyesebb, a tényeknek megfelelőbb lett volna, ha magyar forrást emlegetett volna a Secul-ból való György pap. A magyar forrásoknak ez az elleplezése a kor viszonyaira igen jellemző magatartás. Pedig az Otveatünicü-ban is számos kézzelfogható nyoma van a magyar szöveg kétségtelen hatásának, aminek bizonyítására a következő fejezetben adunk példákat. Tudvalévő, hogy a szóbanforgó káté váltotta ki a jászvásári görök-keleti zsinat összehívását és VARLAAM mitropolita választását.¹³

Ilyen előzmények után következett el 1648 esztendeje, melynek a ruménynyelvű vallási irodalom szempontjából kétségkívül a Rákócziról elnevezett Újszövetség megjelenése volt a legkimagaslóbb eseménye. A fejedelemet magasztaló előszóval bevezetett *Noul Testament* társaságában azonban még egy másik, szerényebb terjedelmű hitvallási művecske is készen lett a gyulafehérvári nyomdában: *Catechismus | Az az ; | A' kerefztyéni Vallófnak és Hűtnak | Rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott, | szentírásbéli bizonyosságokkal mag¹⁴-erőfittetett summája avagy veleje. | Mellyet | Deák és magyar nyelből Olah- | nyelvre fordítot. | Fogarasi István.*

A magyar nyelvű előljáró beszéddel együtt negyvennyolc lapot számláló hitvallási könyvecske a fejedelmi székhely nyomdájából kerül ki, ugyanonnan, ahonnan nyolc évvel előbb a cirillbetűs Csulai-káté. Ezt a Havasalföldről behívott Dobre pap, amazt pedig Brassai MAJOR Márton (Martinus Maior Coronensis) nyomta, aki 1642-től kezdve egészen a

¹¹ 'Feleletek könyve' vö. ó-egyházi szláv *otvčestati* 'felelni' ,*otvčestati* 'felelet' ,bolg. *otvečestati* 'felelet', stb.

¹² Vö. DRĂGANU: Anuarul Institutului de Istorie Națională III—1924/25, 249—50.

¹³ L. e. tanvitára JUHÁSZ, i. m. 193 skk. 1.

¹⁴ sic!

nyomdát is elpusztító 1658. évi tatárdúlásig volt a fejedelem tipografusa, a nyomtatóműhely legutolsó faktora.¹⁵

Az előljáró beszédet Fogarasi BARCSAI Ákoshoz, Lugos és Karánsebes főbányához, Szörény-vármegye főispánjához, intézi, aki a 'kibocsátásban való patrocíniumot' készségesen elvállalta. Barcsai az említett méltóságokat Déva adományozásával egyidőben nyerte el I. Rákóczi Györgytől, úgyhogy 1648-tól kezdve Erdély vagyoniilag is számottevő főnemeseinek sorába emelkedett.¹⁶ Nagylelkűségével méltó folytatója volt annak a hagyománynak, amelyet a szászvárosi Öszövetség kiadási költségeinek viselésével GESZTI Ferenc, a hajdani dévai várkapitány, sok erdélyi főnemes és maguk a fejedelmek is, buzgón ápoltak.

Fogarasi kátéját a tudományos kutatás mindeddig meglehetősen mos-tohán kezelte, pedig éppoly szervesen illeszkedik bele az erdélyi és szűkebb értelemben a hunyadmegyei ruménség körében kifejtett magyar missziós munka írásos emlékeinek keretébe, mint akármelyik más, esetleg terjedelmesebb irodalmi alkotás. Kétségtelen, hogy népszerűsége nem versenyezhet az *Otveatünicúnak* az egész rumén görög-keleti egyházat harcra kényszerítő elterjedtségével, s talán ezért nem vették észre, hogy a két káté még a források szempontjából is megérdemli a részletesebb együttes tárgyalást. Az egykorú írásos feljegyzések a Fogarasi-kátét illetően igen szűkszavúak,¹⁷ ami szintén arra mutat, hogy vetélytársánál

¹⁵ Vö JUHASZ, i. m. 205., továbbá BOD Péter, Erdélyi Féniks. 1767.25. j.; NOVÁK László, A nyomdászat története III, 49. — A Fogarasi-káté egyébként a fejedelmi nyomda egyetlen latin betűs ruménnyelvű nyomtatványa.

¹⁶ L. ERDÉLYI Alajos, Barcsay Ákos fejedelemsége : Száz. XL—1906. 416.

¹⁷ Vö. BOD Péter, Brevis Valachorum Transylvania incolentium Historia, 120. (Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-Könyvtárában. 52.074): „Praeterea [ti. Rákóczi György Bibliáján kívül] *Catechesin Palatinam* in linguam Valachicam jussu principis Stephanus Fogarasi V[erbi] D[ei] Minister in Ecclesia Lugosiensi Hungaro-Valachica, interpretatus est, quae duplici Charactere Latino nempe et Valachico anno 1648. prodiit. Nec paucis e gente Rumunorum cognitionem Dei anhelantibus ad salutem praefuit“. Annak, hogy Fogarasi a fejedelem kifejezett parancsára fordította volna le a palatinusi, vagy heidelbergi kátét, más forrásban nincs nyoma. BOD még 1767-ben megjelent Erdélyi Féniks-ében szól a kátéről: „Volt Fejérváron Olah Tipografia-is, melyet, Bethlen Gábor Fejedelem szándékozáván az Oláh nyelven kinyomtatattatni a' Bibliát, kezdett vólt szerezni; de állította fel osztán Rákóti György fejedelem, ki-is nyomtatattatta az Evangyelisták Írásit és a' *Palatina Kátékésist*-is 1648-dik Eszt-ben.“ (25. j. utolsó bekezdése). A leopoldi diploma utáni időkben a káté emléke elhalványul s csak a múlt század második felében vesz tudomást a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárának példányáról Nicolae DENSUSIANU, aki a kátéről rövid leírást ad B. P. HASDEUNak. Utóbbi azután mutatóul leközi belőle a Hiszekegy szövegét (Cuv. b. II, 725—27), melyet GASTER is átvesz (ChR. I, 124). L. még SIEGESCU J., A román helyesírás története. Budapest, 1906. 97.

A kátét egyébként a következő könyvészeti munkák említik: BIANU-HODOŞ, Bibliogr. rom. veche, 53. sz. — SZABÓ Károly, RMK. I, 803. sz. (Ennek alapján mondja ENYEDI A., hogy csak egy példánya ismeretes. vö. Magyar református kátéirodalom: Theologiai Tanulmányok 2. Debrecen, 1928. 14). — VERESS E., Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544—1808). Kolozsvár, 1910. 21. 1. — SZABÓ Károly, RMK. II, 683. sz. (a jelenleg könyvtárrendezés miatt hozzáférhetetlen sepsiszentgyörgyi második példány említése). — VERESS, BRU. I. 167. sz.

szerényebb pályát futott be. Csak egyetlen kiadásáról tudunk, míg az *Otveatūnică* Gyulafehérvárt 1656-ban másodszor is megjelent a moldovai görög-keleti ellenformációval vitázó *Skutulū Katikizmušulū ku rāspunsu, dein scriptura svāntā*¹⁸ szövegébe iktatva.

A XVI. századi kátékkal szemben tehát a XVII. század protestáns rumén kátéirodalma teljesen a heidelbergi káté egyeduralmának jegyében áll. Ennek megvilágítására meg kell említenünk, hogy bár a káté legelső kiadása már 1563-ban megjelent volt s népszerűsége még III. Frigyes pfalzi (palatinusi) választófejedelem uralma alatt megszilárdult, a magyarországi református egyház törvényesen csak 1646-ban, tehát két évvel a Fogarasi-káté megjelenése előtt erősítette meg, ruházta fel úgyszólván kánoni hatállyal s rendelte el ugyanakkor a vasárnap délutánonként megtartandó hitelemző oktatásokat.¹⁹ Nincs kizárva, hogy a szatmárnémeti zsinatnak ezirányú elhatározása és végzése Fogarasira buzdítólag hatott s talán éppen ezért merült fel benne a fordítás terve, melyet még 1647-ben december 18-án fejezett be.²⁰ Ezzel a feltevéssel áll összhangban az a körülmény, hogy, a lugosi oláh-magyar eklézsia, amelynek Fogarasi symmistája volt, nem a gyulafehérvári, a református püspöki egyházal csak külsőleges és fejedelmi rendelkezésekkel szabályozott unióban élő gyulafehérvári rumén püspökséghez tartozott, hanem azokhoz az egyházmegyékhez, amelyek a görög professziótól egyházkormányzatilag is teljesen elszakadtak.²¹

A XVII. század a káté világijárásának időszaka. Ekkor fordítják le nemcsak ruménre, hanem lengyelre, litvánra, csehre, olaszra, retorománra, sőt a Holland Kelet- és Nyugatindiai Társaság gondozásában maláji és jávai nyelvekre is.²² A heidelbergi káté magyar fordításainak sora a XVI. században indul meg. A sort HUSZÁR Dávid nyitja meg, a buzgó pápai református lelkész, utána SZÁRÁSZI Ferenc debreceni lelkipásztor következik. Ezek kátéi azonban nagyobb terjedelműek lévén, kis gyermekek és ifjak számára alkalmatlanok voltak s emiatt nálunk is készültek hosszabb-rövidebb kivonatos szövegek. Fogarasi kátéja is egy ilyen terjedelmesebb kivonat fordítása.

¹⁸ Vö. PUȘCARIU, *Istoria Literaturii Române. Epoca veche. Sibiu*, 1930. 100, 229, TAMÁS, *Az erdélyi oláhság*, 14, 33–34, JUHÁSZ, i. m. 192.

¹⁹ Vö. NAGY Géza, *Akik köziklára építettek (Kolozsvár, 1937) c. munkájának „A Heidelbergi Káté multja” c. fejezetét (55–75).*

²⁰ L. a káté rumén címlapját: Anno 1647 die 18. Decembri.

²¹ L. JUHÁSZ, i. m. 96, 157, 214.

²² NAGY Géza, i. m. 64.